

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2023-yil 3-son

VOLUME 7 / ISSUE 3 / 2023

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2023.7.3.

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS

Crossref
Content
Registration

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 **SODIKOV AKMAL SHAVKAT O'G'LI**
Norma ijodkorligi jarayonini takomillashtirish-
ning istiqbolli yo'nalishlari
- 17 **MUSTAFAQULOV DILSHOD
SALOMOVICH**
Huquq prinsiplari va uning huquqiy tizimda
tutgan o'ri

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 25 **AXROROV ADXAMJON ASRORKUL O'G'LI**
O'zbekiston Respublikasi ekologiya sohasidagi
davlat boshqaruvida davlat-xususiy sheriklikni
qo'llashning ayrim masalalari

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 39 **ГУЛЯМОВ САИД САИДАХРАРОВИЧ**
Реформирование процесса защиты
диссертаций в юридической науке
как императив развития правовой системы
Узбекистана
- 49 **MAMANAZAROV SARDOR
SHUXRATOVICH**
BIG DATA tushunchasi va huquqiy tabiati
- 57 **МАХАМАДХУЖАЕВА МУНИСАХОН
НЕЪМАТХУЖАЕВНА**
Особенности цифрового гражданского
оборота и защиты цифровых прав

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH.
KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 64 **ЕРНИЯЗОВ ИСЛАМ РУСЛАНОВИЧ**
Взаимодействие международных строитель-
ных контрактов и договоров об инвестициях:
возможности для гармонизации коммер-
ческих и общественных интересов

- 76 **ABDURASULOVA QUMRINISA
RAIMKULOVNA**
BURANOVA RAZIYA YERMAHAMED QIZI
Jinoyatchilikni prognoz qilish va uni amalga
oshirish metodlari
- 88 **HAKIMOV KOMIL BAXTIYAROVICH**
Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib
qasddan odam o'ldirish jinoyati tarkibini
aniqlash va kvalifikatsiya qilish masalalari
- 98 **BERDIALIYEV BAXTIYOR ERKINOVICH**
Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarning
sabablariga doir ilmiy yondashuvlar
- 106 **ISMAILOV AHMAD ISMAILOVICH**
Voyaga yetmaganlarni o'z joniga qasd qilish
darajasiga yetkazish jinoyatini sodir etgan
shaxslarning kriminologik tavsifi
- 114 **SHONAZAROV ABDUVALI
SHONAZAROVICH**
Hujjatlarni qalbakilashtirish va qimmatli
qog'ozlarni soxtalashtirish, ko'chirilgan
dastxatlar, hujjatlarning o'zgartirilganligi
bilan bog'liq jinoyatlarni aniqlash

12.00.09 – JINOYAT
PROTSESSI. KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

- 121 **ATANIYAZOV JASURBEK
KURBANBAYEVICH**
Jinoiy javobgarlikdan ozod etishda
javobgarlikka tortish muddatining o'tganligi
asosi: muammo va yechimlar

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

131 **SAYFULLAYEV BAHODIR
BAXROMOVICH**

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanayotgan jinoyat ishlarida himoyachining ishtirokini takomillashtirish

140 **ЭРКАБОВ АЗИЗБЕК АСИЛБЕКОВИЧ**

Интеграция Республики Узбекистан в глобальную систему контроля за наркотиками

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.rols.2023.7.3./TAMW8465>
UDC: 343.23(045)(575.1)

JINOYATCHILIKNI PROGNOZ QILISH VA UNI AMALGA OSHIRISH METODLARI

Abdurasulova Qumrinisa Raimkulovna,

IIV Akademiyasi Huquqbuzarliklar profilaktikasi
kafedrası professori, yuridik fanlar doktori
ORCID: 0009-0001-5642-2021
e-mail: professor.abdurasulova@gmail.com

Buranova Raziya Yermahamed qizi,

IIV Akademiyasi tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0000-2339-1372
e-mail: raziya_buranova@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada prognoz qilishning rivojlanish tarixi, prognoz tushunchasi, ilmiy prognoz qilish, kriminologiyada, shu jumladan boshqa fanlarda prognoz qilishning ahamiyati, kriminologik prognozning mohiyati va xususiyatlari va differentsiatsiyasi, uning vazifalari, maqsadlari va turlari umuman jinoyat, balki individual jinoiy xulq-atvorni prognoz qilish tushunchasi, kriminologik vaziyat, prognozlash subyektlari va obyektlari, jinoyatni bashorat qilishda foydalaniladigan usulni tanlashda ularning roli, jinoyatni prognoz qilishning umumiy va maxsus usullari: sotsiologik so'rov, statistik usul, ekstrapolyatsiya usuli, ekspert baholash usuli, eng kichik kvadratchalar usuli, ilmiy gipoteza (gipoteza) usuli, misollar bilan ushbu usullarning tasnifi va tushunchasi, jinoyatchilik darajasining o'zgarishini prognoz qilishda uning miqdor va sifat ko'rsatkichlarini, sabab va sharoitlarini o'rganish lozimligi haqida, inson xulq-atvorining xususiyatlari, shaxsning xulq-atvorini prognoz qilishda uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, jinoyatchilikka qarshi kurashni rejalashtirish tushunchasi, rejalar turlari, rejalarining tarkibiy qismlari, bashorat qilish va rejalashtirishning o'zaro bog'liqligi, jinoyatchilikka qarshi kurashishda va jinoyatchilik bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishga qaratilgan tadbirlarning tashkil etilishida kriminologik prognoz qilishning jinoyatchilikka qarshi kurashishni rejalashtirishdagi o'rni haqida fikr va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatchilik, miqdor va sifat ko'rsatkichlari, sabab va shart-sharoitlari, shahsning xulq-atvori, jinoyatchilikni prognoz qilish, sotsiologik so'rov, statistika metodi, ekstrapolyatsiya metodi, ekspert bahosi metodi, eng kichik kvadratlar metodi, ilmiy faraz (gipoteza) metodi, rejalashtirish.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ И МЕТОДЫ ЕЁ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Абдурасулова Кумриниса Раимкуловна,
доктор юридических наук, профессор кафедры
профилактики правонарушений
Академии МВД Республики Узбекистан

Буранова Разия Ермахамед кизи,
базовый докторант Академии МВД
Республики Узбекистан

Аннотация. В статье раскрываются история развития прогнозирования, понятие прогнозов, научного прогнозирования, значение прогнозирования в криминологии, в том числе и в других науках, сущность, особенности и дифференциация криминологического прогнозирования, его задачи, цели и виды, которые включают в себя преступность в целом, но также понятие прогнозирования индивидуального преступного поведения, криминологической обстановки, субъектов и объектов прогнозирования, их роль при выборе метода, который будет использован для прогнозирования преступности. Приведены общие и специальные методы осуществления прогнозирования преступности: социологический опрос, статистический метод, метод экстраполяции, метод экспертной оценки, метод наименьших квадратов, метод научной гипотезы, а также классификация и понятие данных методов с примерами. Выявлена необходимость изучения количественных и качественных показателей, а также причин и условий, способствующих совершению преступлений при прогнозировании изменения показателей преступности. Проанализированы особенности человеческого поведения, факторы, влияющие на формирование поведения человека, понятие планирования борьбы с преступностью, виды планов, составные части планов, связь прогнозирования и планирования, роль криминологического прогнозирования в планировании деятельности, направленной на устранение проблем в борьбе с преступностью и предупреждение преступности.

Ключевые слова: преступность, количественные и качественные показатели, причины и условия, поведение человека, прогноз преступности, социологический опрос, статистический метод, метод экстраполяции, метод экспертной оценки, метод наименьших квадратов, метод научной гипотезы, метод планирования.

CRIME FORECASTING AND METHODS OF IMPLEMENTATION

Abdurasulova Kumrinisa Raimkulovna,
Doctor of Law, Professor of the
Department Crime Prevention of the
Academy of the Ministry of Internal Affairs

Buranova Raziya Yermakhamed qizi
Doctoral Student of the Academy
of the Ministry of Internal Affairs

Abstract. The article reveals the history of the development of forecasting, the concept of forecasting, scientific forecasting, the importance of forecasting in criminology, including other sciences, the essence, features, and differentiation of criminological forecasting, its tasks, goals, and types, which include crime in general, but also the concept of forecasting individual criminal behavior, criminological situations, subjects and objects of forecasting, and their role in choosing the method to be used for forecasting crime. The general and special methods of realization of crime forecasting are given: sociological survey, statistical method, method of extrapolation, method of expert evaluation, method of least squares, method of scientific hypothesis (hypothesis), as well as the classification and concept of these methods with examples. The necessity of studying quantitative and qualitative indicators, as well as the causes and conditions contributing to the commission of crimes, in predicting changes in crime indicators is revealed. The peculiarities of human behavior, factors influencing the formation of human behavior, the concept of crime control planning, types of plans, components of plans, the relationship between forecasting and planning, and the role of criminological forecasting in planning activities aimed at eliminating problems in the fight against crime and crime prevention are analyzed.

Keywords: crime, quantitative and qualitative indicators, causes and conditions, behavior of a person, forecast of crime, sociological survey, statistical method, extrapolation method, expert assessment method, least squares method, scientific hypothesis method, planning method.

Kirish

Mohiyatiga ko'ra prognozlashtirish har bir shaxsning kundalik maishiy xatti-harakati hisoblanadi. Biz o'z harakatimizning oqibatlarini o'ylamay, ko'rmay qadam bosmaymiz. Yo'lni kesib o'tishdan avval avtomobil transportining harakatini chamalab, yo'lning nisbatan bo'sh bo'lgan vaqtini tanlaymiz. Bu qoidaga rioya qilishga bolalikdan o'rgatishadi, mana shu talablarga rioya qilmagan shaxs haydovchisi yo'l qoidasini buzmagani transport vositasining g'ildiraklari ostiga tushishi mumkin. Agar haydovchi ham yo'l harakati qoidalarini buzsa, falokat ro'y berishi muqarrardir. 2021-yilda respublikamizda 2426 nafar shaxs yo'l transport hodisasining qurboni bo'lgan. 1150 holatda haydovchilar piyodalar o'tish joyida odamlarni urib yuborgan, 10001 ta YTH rasman qayd qilingan, 9230 kishi tan jarohati olgan, ularning 84 % haydovchilarning, 13 % piyodalarning aybi bilan ro'y bergan[1]. Ushbu raqamlarning ancha yuqori ekanligida subyektiv sabab, ya'ni subyektlar bunday oqibatlarni prognoz qilmaganligi ustunlik qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi

Biz tabiiy yoki ijtimoiy hodisalarning rivojlanish qonuniyatlari va tendensiyalarini qanchalik chuqur bilsak, ularning ehtimoliy o'zgarishlarini prognoz qilish uchun shunchalik ko'p imkoniyatlar ochiladi. Shu munosabat bilan kriminologik prognozlashning paydo bo'lishini ham hisobga olish kerak.

Ijtimoiy va tabiiy fanlarda ilmiy atama sifatida keng qo'llanadigan "prognoz" grek tilidagi «prognosis» so'zidan olingan bo'lib, o'zbek tilida "prognoz", "oldindan bilish" degan ma'nolarni anglatadi. Kriminologiyada bu atama ilmiy maqsadlarda keng qo'llanadi va u o'z mazmun-mohiyatiga egadir.

Umuman olganda, oldindan bilish, ya'ni u yoki bu mavhum holatning yuz berishini oldindan prognoz qilish folbinlar, ekstrasenslar tomonidan qo'llanishi bizga yaxshi ma'lum. Zotan, dunyoviy fanlar nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda fikr yuritish

mavhumlik asosida emas, balki ilmiylik asosida bo'lmog'i lozim. Shuning uchun ham prognoz qilish ilmiy bilishning muhim belgisi hisoblanadi.

Kriminologiyaning asosiy predmeti jinoyatchilik bilan bog'liq muammolar bo'lganligi uchun ham bu ijtimoiy muammoning oldini olish va unga nisbatan o'z vaqtida zarur chora-tadbirlar belgilash katta ahamiyat kasb etadi. Jinoyatchilikning qanday turlari vujudga kelishi va qanday shaklda namoyon bo'lishini oldindan bilishda kriminologik prognoz juda muhimdir.

Shuningdek, kriminologik prognozlashtirish avvalgi tendensiyalar va qonuniyatlarga asoslanib, jinoyatchilikdagi asosiy o'zgarishlar yoki aniq shahslar tomonidan jinoyat sodir etish ehtimoli haqidagi ilmiy fikrlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday ilmiy tadqiqot ishida bo'lga-nidek, kriminologiyada prognoz qilish ham voqea yoki hodisaning real mavjud bo'lishini talab etadi. Zero, mavjud holatni to'g'ri baholay olish ilmiy bilishning yana bir muhim shartidir. O'z navbatida, ilmiy prognoz natijalarini aniq ifodalash ham katta ahamiyatga ega. Prognoz qilishning shakli turlicha bo'ladi va u doimo o'zgarib turishi mumkin, chunki prognoz qilishning o'zi muntazam va o'ziga xos ravishda muvofiqlashtirilib boriladi.

Material va metodlar

Tadqiqotda jinoyatchilikni kriminologik prognoz qilish masalasi bo'yicha huquqshunos olimlarning ilmiy-nazariy qarashlaridan foydalanildi hamda qiyosiy-huquqiy usul, tahlil, sintez, kuzatish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

Adabiyotlarda kriminologik prognozlash qilishning uchta turi ko'rsatiladi: 1) jinoyatchilikni prognoz qilish; 2) individual jinoyat xulq-atvorni prognozlashtirish; 3) yangi ijtimoiy xavfli shaklga o'tuvchi insonlarning ayrim xulqi (ya'ni kriminal xulq)ning rivojlanishni prognoz qilish [2].

Prognozlashtirish bir tomondan, aniq, konkret prognozni ishlab chiqish; ikkinchi tomondan, prognozlashtirishga oid xulosalarga olib keluvchi maxsus tadqiqot jarayonini anglatadi. Adabiyotlarda “prognozlashtirish” atamasi bilan birga “avvaldan aytish” kabi atamalardan ham foydalanilgan [3, 260-b.]. Ularning barchasi axborotlar, usullar, hajmi va boshqa parametrlarga ko‘ra bir-biridan farq qilsa-da, ularning barchasi borlikdagi voqealarning o‘zgarishi haqida avvaldan prognoz qiladi. Shu sababdan ular sinonim sifatida ishlatiladi.

Prognostik operatsiyalar natijasida prognoz – jinoyatchilik ko‘rsatkichlarida ro‘y beradigan o‘zgarishlar, aniq shaxs (bir guruh shaxslar) tomonidan jinoyatning sodir etilishi (etilmasligi), ijtimoiy xavfli xulqning yangi shakllari vujudga kelishi haqidagi fikr-mulohazalar bildiriladi. Prognozlashtirish natijasi prognoz qilinayotgan jinoyatlar va ijtimoiy xavfli hodisalarga qarshi kurashni rejalashtirish bo‘yicha muayyan amaliy qarorlarni qabul qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kriminologik prognozlashtirish ilmiy va odatiy bo‘lishi mumkin. Odatiy yoki emperik prognozlashtirish huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari va boshqalarning kundalik amaliy tajribasiga asoslanadi, chunki bunday prognoz qilish ularning faoliyatlarida qo‘llanadi.

Ilmiy prognozda jinoyatchilik haqidagi tizimli bilimlar, alohida jinoyatlarning sabablari, jinoiy xulq motivatsiyasi, kriminogen va antikriminogen omillarning rivojlantirish qonuniyatlari o‘rganiladi. Ilmiy tahlil asosida u yoki bu voqelikni oldindan bilish va shu orqali yuzaga kelishi va rivojlanish jarayonlarini o‘rganish hamda hozirgi holatiga nisbatan kelgusida qanday shakl yoki holatga o‘tishi xususida prognoz qilish ilmiylik asosida kechmog‘i lozim. Binobarin, jinoyatchilikni prognoz qilishning asosiy sharti ilmiylikdir.

Sobiq Ittifoq davrida demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik, huquqni muhofaza qiluvchi va boshqa ma‘lumotlarning ro‘yxati

450 ga yaqin o‘ziga xos xususiyatlarni o‘z ichiga olgan [3, 262-b.]. Jamiyat isloh qilinayotgan hozirgi davrda ko‘plab belgilarning mazmuni jiddiy o‘zgarmoqda, ammo ularning soni kamaymayapti. Belgilarning har biri va ayniqsa, ularning o‘zaro bog‘liq kombinatsiyasi real bo‘lib, shuning uchun prognoz qilinayotgan jinoyatning darajasi, uning tuzilishiga u yoki bu tarzda ta‘sir qiladi. Bularning barchasi jinoyatchilikni prognoz qilish dastlabki nazariy tahlili va prognostik baholarda ifodalash imkoniyatlarini aniqlashtirishni talab qiladigan vazifa ekanligini ko‘rsatadi.

Kriminologik prognoz qilishning predmetini uning obyektidan farqlash kerak. Sotsiologiyaga oid adabiyotlarda qayd etilganidek, tadqiqot predmetini bevosita o‘lchash mumkin emas [4]. Obyekt haqida xulosalar olishning empirik asosi uning obyektini, ya‘ni o‘rganish jarayonida to‘plangan ijtimoiy voqelikning o‘sha qismidir.

Kriminologik prognoz qilishga ilmiy usullardan foydalanib, kriminologik vaziyatning kelajakdagi holati to‘g‘risida tizimli ravishda ma‘lumot olish deb ta‘rif beriladi [5]. Kriminologik vaziyat deganda jinoyatchilik holati (jinoyatchilikning miqdor va sifat ko‘rsatkichlari tushuniladi), kriminologik vaziyatda esa jinoyatni belgilovchi omillar tizimi, jinoiy faoliyat esa tadbirkorlik faoliyatining turi va shaxsiy kriminogen potensial (jinoyatning kriminogenligining holati va rivojlanish dinamikasi sifatida tushuniladi).

Kriminologik prognoz qilish tadqiqot obyektidan kelib chiqqan holda o‘zining maqsad va vazifalariga egadir. Prognoz qilishdan asosiy maqsad jinoyatchilikning umumiy holati, miqyosi, tizimi, o‘ziga xos xususiyat lari va dinamikasining qanday bo‘lishi ularning bo‘layotgan o‘zgarishlarga ta‘sirini, shuningdek, jinoyatchi shaxsining yangi toifalarga xos ravishda shakllanishini bilishdir.

Maqsadiga ko‘ra va oldindan bilish muddatlarini belgilash bilan bog‘liq holda kriminologik prognozning maqsad va vazifalari mazmun-mohiyatiga ko‘ra turlicha bo‘li-

shi mumkin. Masalan, prognoz qilinayotgan muddat ko'p vaqtni o'z ichiga olsa, unda maqsad umumiy bo'ladi va, aksincha, qisqa muddatli prognoz qilish ishlarini olib borishda maqsad aniq hamda ma'lum bir holatni tadqiq etishga qaratilishi lozim. Ta'kidlash joizki, prognoz qilish muddati qancha vaqtga belgilanganidan qat'i nazar, ko'zlangan asosiy maqsad qaysi vaziyat yoki holat kelajakda qanday bo'lishi mumkinligini oldindan bilishdir. Buning uchun vaziyat yoki holat to'g'risida imkon darajasida ko'proq axborot to'plash hamda tegishli tahlil ishlarini amalga oshirish lozim. Chunki kriminologik prognozning aniqligi jinoyatchilikni o'rganishda katta ahamiyatga egadir.

Prognozning turlarini tasniflash o'z-o'zidan maqsad emas, uning funksional ahamiyati prognoz qiladigan subyektni prognoz qilish metodologiyasining boshlang'ich tarkibiy qismlari bilan tanishtirishdan iborat bo'lib, kriminologik prognozlashning asosiy turlari: qidiruv va normativ prognozlashtirishdir [6].

Qidiruv prognozlashtirish, deganda kriminologik vaziyatni o'tmishdagi va hozirgi rivojlanish tendensiyalarini shartli ravishda kelajakda davom ettirish orqali, prognozni o'z-o'zidan amalga oshirish yoki o'z-o'zini yo'q qilishga olib kelishi mumkin bo'lgan rejalar, dasturlar, loyihalar, qarorlarni o'rganish asosida prognoz qilish tushuniladi [7].

Jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida normativ prognozlash, birinchi navbatda, kriminologik va davlatning jinoyat-huquqiy siyosati maqsadlari tizimini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, ularga erishish ijtimoiy-huquqiy vaziyatning yaxshilanishini kafolatlaydi [8].

Demak, prognozlarning jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi muammolarni hal etishdagi roliga qarab, kriminologik prognoz qilish quyidagi turlarga ajratiladi:

1) operativ (kundalik faoliyatda dolzarb masalalarni hal qilishda foydalaniladi);

2) taktik (o'rta bo'g'inni boshqarishda kriminologik siyosatning maqsad va vazifalarini aniqlash uchun foydalaniladi);

3) strategik (kriminologik siyosatdagi o'zgarishlar darajasi, ko'lami va tabiati jihatidan muhimligi bilan bog'liq);

Kriminologik prognoz qilishning masshtabi nuqtai nazaridan 3 turga bo'lish mumkin [9]:

1) mahalliy (hududiy, idoraviy jihatlarida minimal darajaga tushirilgan);

2) mintaqaviy (idoralararo yondashuv doirasida alohida ma'muriy-hududiy birliklarga nisbatan);

3) global (kompleks xarakterga ega bo'lgan MDH davlatlari miqyosida).

Prognoz qilishni maqsadiga ko'ra:

1) umumiy (prognozning hamma subyektlarga qaratilgan)

2) maxsus (jinoiy xurujlarga, masalan, uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashning ayrim jihatlarini prognoz qilishga qaratilgan)

3) xususiy (individual, muayyan kriminogen vaziyat va uni zararsizlantirish yoki yo'q qilishning mumkin bo'lgan usullari aniqlash) ga ajratishimiz mumkin:

Prognoz obyektining murakkabligidan kelib chiqib, kriminologik prognoz quyidagilarga bo'linadi:

1) singulyar (birlik) – oddiy, bitta obyektli, masalan, hududdagi ko'cha jinoyatchiligining prognozi;

2) multipl (faktorial) – murakkab, xilma-xil, bir nechta huquqiy va huquqiy bo'lmagan hodisalar tahlil qilinayotganda;

3) tizimli – prognoz qilinayotgan obyektlarning o'zaro bog'liqligining darajasi, yo'nalishi tahlili;

4) metatizimli – haqiqiy tizimning prognoz qilingan ko'rsatkichlari qo'yilgan vazifalarni hal qila olmaganligi, hamda loyihalashtirilgan tizimning faoliyatini prognoz qilishi ko'rsatilgan jarayondi.

Kriminologiyada ilmiy prognoz qilish va uni amaliyotga samarali joriy etish uchun zarur bo'lgan omillarning o'ziga xos belgilari asosida klassifikatsiya qilish, tizimini yaratish katta ahamiyatga ega. Masalan, agar kriminologik prognoz umumiy bo'lsa, ushbu umumiylik bevosita kriminologiya fani va ji-

noyatchilikning ilmiy prognozidan iboratdir. Shuningdek, jinoyatchilikning prognoz qilish birlamchi va residiv jinoyatlarni prognoz qilish turlariga bo'linishiga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Aynan shu ikki holat u yoki bu jinoyatchilikning umumiy holatini, ya'ni uning tizimi, o'ziga xos xususiyatlari va dinamikasi bo'yicha prognoz ishlarini tashkil etishni o'z ichiga oladi. Demak, kriminologiyada ilmiy prognoz qilish o'zaro bog'liq tizimdan iborat bo'lib, jinoyatchilikni ilmiy prognoz qilish, yuqorida eslatib o'tilganidek, muddatlari bo'yicha ham farq qiladi. Shunga ko'ra jinoyatchilikni ilmiy prognoz qilish uzoq muddatli, o'rtacha va qisqa muddatlarda o'tkazilishi nazarda tutiladi.

Shaxsning individual xulq-atvorini prognoz qilishning mustaqil yo'nalish bo'lgan keyingi yo'nalish jinoyatchi shaxsini alohida o'rganish imkonini yaratadi. Individual xulq-atvorni prognoz qilish muqaddam jinoyat sodir etgan va qilmishi uchun javobgarlikka tortilgan shaxslarda o'ziga xos xususiyatlarning shakllanishini ilmiy prognoz qilishni o'z ichiga oladi. Yuqorida sanab o'tilgan prognoz qilish turlari umumiy tarzda jinoyatchilikni ilmiy prognoz qilish tushunchasini qamrab oladi.

Shu o'rinda har bir yo'nalishdagi prognoz qilish o'z mazmun mohiyatiga ega ekanligini ham yodda tutish lozim, jumladan, qisqa muddatli ilmiy prognoz jinoyatchilikka qarshi kurashning ma'lum bir qisqa davrini o'z ichiga oladi va shu davrda qanday faoliyat ko'rsatish lozimligi bo'yicha tavsiya beriladi. Qisqa muddatli prognoz orqali jinoyatchilikning o'ziga xos qonuniyatlar asosida qanday o'zgarishi mumkinligi ilmiy nuqtai nazaridan prognoz qilinadi, shu bilan birga, jinoyatchilikning ayrim ko'rsatkichlari bo'yicha yaqin kelajak qanday o'zgarishlar bo'lishi belgilab beriladi, ya'ni bir yildan besh yilgacha yoki shu davr mobaynida har bir yilda qanday o'zgarib borishi mumkinligi taxminiy aniqlanadi.

O'rta muddatga mo'ljallangan ilmiy prognoz qilish ham uzoq muddatli ilmiy prognoz singari jinoyatchilikka qarshi kurashish strategiyasini belgilashda katta ahamiyatga ega bo'lib, jinoyatchilikning o'ziga xos shakllanishi hamda o'zgarishi ma'lum bir muddatda qanday kechishi prognoz qilinadi. O'z xususiyatiga ko'ra o'rtacha muddatga mo'ljallangan prognoz qilish uzoq muddatli prognozning uzviy bosqichi hisoblanadi va olti yildan o'n yilgacha bo'lgan davrlarga mo'ljallanadi. Ushbu davr mobaynida jinoyatchilik bilan bog'liq barcha vaziyatlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi va tavsiyalar beriladi.

Qisqa va o'rta muddatli ilmiy prognozlardan farqli ravishda uzoq muddatga qaratilgan prognozlarda asosiy e'tibor ijtimoiy muammolarning eng zarur va dolzarb jihatlariga qaratiladi, ushbu ilmiy prognozlarda faqat bir holatni belgilashi mumkin emas, chunki ijtimoiy jarayon vaqti-vaqti bilan mazmunan va mohiyatan o'zgarib turishini oldindan belgilab berish juda ham murakkabdir. Shuning uchun ham jinoyatchilikni ilmiy prognoz qilishning uzoq muddatlari alohida yondashuvni, barcha tadqiqot ishlarini atroflicha ko'rib chiqilishini taqozo etadi.

Uzoq muddatli ilmiy prognoz ishlari o'n yildan o'n besh yilgacha, ba'zan yigirma yilgacha bo'lgan muddatlarga mo'ljallanishi mumkin. Shu orqali jamiyat hayotidagi barcha jarayonlarni atroflicha tahlil etish va jinoyatchilik sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash imkoniyatlari yuzaga keladi.

Kelajakda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlar, tendensiyalar va jinoyat shakllarining sifat-miqdoriy prognozlarni amalga oshirishda ko'plab usullar foydalanish mumkin. Prognostika fanida ularning 150 dan ortiq usuli mavjud bo'lib, kriminologiyada prognoz qilish usullarining ulkan arsenalidan faqat jinoyatchilik tendensiyalarini prognoz qilish uchun qo'llanadiganlaridan foydalaniladi.

Umumiy qabul qilingan nuqtayi nazarlarga muvofiq, prognoz qilish usuli – jinoyatchilikni

prognoz qilish maqsadiga uni o'rganishda foydalaniladigan usullar, vositalar yig'indisidir [5, 10-b.]. Tadqiqotning funksional ahamiyati turlicha bo'lib, ularning ba'zilar axborot bazasini yaratish uchun, boshqalari esa ushbu asosiy ma'lumotlardan kelib chiqib, kelajak haqida tasavvurga ega bo'lish imkoniyatini beradi.

Zarur prognostik ma'lumotlarni olish jarayonida hujjatlarni yig'ish usuli va birinchi navbatda rasmiy statistik materiallarni o'rganish usullari muhim rol o'ynaydi. Chunki jinoyatchilikning har doim ham latent qismi mavjud bo'lgan va bo'ladi, ikkinchidan, kriminologik statistika faqat ro'yxatga olingan jinoyatlar va ularni sodir etgan shaxslarning ko'rsatkichlari bilan cheklanmaydi, prognoz qilishning axborot manbayi matbuot materiallari ham bo'lishi mumkin.

Ko'pgina ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni yig'ish uchun davlatning kriminologik siyosatiga oid so'rov o'tkazish usuli alohida ahamiyatga ega bo'lib, sotsiologik so'rov o'tkazish prognoz qilish uchun ma'lumotlarini olishning yagona usuli hisoblanadi.

Uslubiy nuqtayi nazardan, so'rovdan kriminologik prognoz qilish maqsadida foydalanishda:

- 1) muxbirlar qanday ma'lumotlarga ega, ushbu ma'lumotlarni qanday olish mumkin;
- 2) kimlarni muxbir sifatida tanlashning maqsadga muvofiqligi;
- 3) olingan ma'lumotlarning qay darajada ishonchli ekanligi;
- 4) respondentlarning malaka darajasi kabi savollarga javob berilishi kerak.

Prognoz qilish uchun:

- 1) jinoyat qonunini buzmagani fuqarolar (qonunga bo'ysunuvchi);
- 2) jinoyatchilar (jinoiy javobgarlikka tortilganlar va sudlanganlar);
- 3) huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari;
- 4) kriminologik siyosatni ishlab chiqishda ishtirok etuvchi mutaxassislarning fikrlari o'rganiladi va umumlashtiriladi [10].

Tadqiqotlarning mukammal bo'lishi uchun usullarni to'g'ri qo'llash katta ahamiyat kasb etadi, nazariy jihatdan qaralganda, ilmiy prognoz qilishning o'zi kriminologiya fanning metodi hisoblanadi. Shunday bo'lsa-da, ushbu metoddan foydalanib tadqiqot olib borish va ko'zda tutilgan maqsadga erishish ham o'ziga xos uslubiy yondashuvni talab etadi, ya'ni ilmiy prognozni amalga oshirish uchun maxsus ilmiy metodlardan foydalanish ehtiyoji mavjuddir.

To'g'ri, kriminologik ilmiy prognozni amalga oshirishda mavjud voqelikning sifati tahlil etiladi, sifat o'zgarishi esa bevosita miqdor o'zgarishlari bilan bog'liqdir.

Demak, jinoyatchilikning miqdor va sifat o'zgarishi doimo o'zaro bog'liq ekan, miqdor o'zgarishlarini o'rganish asosida umumiy xususiyatlar yoki farqlarni aniqlash mumkin. Buning uchun ko'plab jinoyatlar (jinoyatchilik) tadqiq etilib, o'rtacha ko'rsatkichlar topiladi. Bu esa o'ziga xos yondashuvni va aniqlikni talab etadi, jinoyatchilikni prognoz qilishda ko'proq quyidagi metodlardan foydalaniladi.

Statistika metodi ilmiy prognozning eng muhim metodlaridan biri bo'lib, umumlashtirish orqali ko'rsatkichlarni qayd etish ikkinchi darajali, ya'ni asosiy masalaga xos bo'lmagan holatlar inobatga olinmasligini taqozo etadi. Statistika metodida jinoyatchilikning kelgusi holatining miqdor ko'rsatkichlarini ifodalaydi hamda ma'lum bir jadval, diagramma va grafiklar orqali ilmiy prognoz qilishni ifodalaydi.

Kriminologiyada ilmiy prognozni amalga oshirishda qo'llanadigan yana bir metod *ekstrapolyatsiya metodidir*, bu usul ham statistika metodining o'ziga xos davomidir. Ushbu metoddan foydalanib, jinoyatchilikning miqyosi va tizimining oldingi hamda hozirgi holatini o'zaro solishtirish orqali uning o'ziga xos qonuniyatlari aniqlanadi.

Shu maqsadda ma'lum bir davr (yillar) bo'yicha statistik qatorlar tuziladi va prognoz qilinishi lozim bo'lgan davrda jinoyatchilik-

ning o'ziga xos xususiyatlari va oshish tezligining yo'nalishini bildiruvchi ko'rsatkichlar yuzaga chiqadi. Statistik qatorlar absolyut miqdorlar va koeffitsiyentlardan tashkil topgan bo'ladi.

Bunday metodlar orqali o'ziga xos va qat'iy jarayon yoki holatlar bo'yicha prognoz ishlarini amalga oshirish mumkin, ammo jinoyatchilikda hech qachon bir xil va o'zgarishlar bo'lmaydi, doimiy ravishda uning miqdor va sifat ko'rsatkichlari o'zgarib turishini unutmaslik lozim. Shuning uchun ham bu metodlardan faqat alohida turdagi yoki guruhlariga kiruvchi jinoyatlardagi bog'liq holatlarni prognoz qilishda foydalanish yaxshi samara beradi.

Oddiy va eng ko'p tavsiya etilgan usullardan yana biri eng kichik kvadratlar usuli bo'lib, undan foydalanish o'rganish tendensiyalarini bir necha daqiqada aniqlash imkonini beradi. Ushbu usul an'anaviy dasturiy ta'minotga kiritilgan va shuning uchun amalda hamma uchun mavjud bo'lgan Microsoft Excel dastur rejimida kompyuter yordamida prognoz qilish jarayonida qo'llanadi (funktsiyalar dialog oynasida "prognoz" funksiyasi) [11].

Kriminologiyada ilmiy prognozni amalga oshirishda *modellash* metodidan ham samarali foydalanib kelinmoqda. Ma'lumki, kelgusida jinoyatchilikda bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni, ya'ni bu jinoyatchilik hali mavjud emasligi tufayli oldindan tadqiq etish juda murakkab hisoblanadi. Ushbu mavhumlikdan chiqib ketish esa yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holatni shakllantirish, modelini yaratishni talab etadi va bu uslub esa kriminologiyada ilmiy prognozning o'zagini tashkil etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib tasavvur qilinsa, tadqiqotchida o'n yil avval alohida turdagi bir jinoyat qanday sodir etilgan uning sodir etilishiga ta'sir etgan muhit va jinoyatchi shaxsi to'g'risida yetarlicha axborot bo'lishi mumkin. Biroq aynan shu turdagi jinoyat o'n yildan so'ng qanday sodir etiladi va uning sodir etilishiga ta'sir etuvchi muhit

qanday bo'lishi mumkinligini avvaldan aytish murakkab vazifadir. Aynan shu holatdan kelib chiqqan holda alohida olingan jinoyatning modelini yaratishga ehtiyoj seziladi.

Kriminologiyada ilmiy prognoz qilish deb *ekspert bahosi metodini* joriy etish mumkin. Umuman olganda, u yoki bu yo'nalishda qilingan ishlar tegishli soha mutaxassisleri tomonidan baholanishi lozim. Baholash metodining samarasi jinoyatchilik bilan bog'liq ijtimoiy muammolarni hal etishda chuqur ilmiylikni talab etadi. Tegishli soha bo'yicha tajriba to'plagan malakali va yetuk mutaxassislar fikrini olish katta ahamiyatga ega. Shuningdek, tegishlicha ishlab chiqilgan xulosa varaqalarida to'plangan faktlar ekspert xulosalari asosida baholanishi diqqatga sazovordir. Biroq ushbu metod o'ziga xos kamchiliklardan ham xoli emas. Masalan, ekspertga hal etish uchun qo'yiladigan savollar ro'yxatini tuzish va bu savollar ma'lum bir holatni miqdoriy ko'rsatkichlar asosida baholanishini ta'minlanishiga ham imkon yaratishi zarur.

Jinoyatchilikka qarshi kurashishda ishtirok etayotgan shaxslarni ekspertlar bilan tenglashtirib bo'lmaydi, chunki ikkinchisi malakali mutaxassislarning so'rovidir. Ko'p hollarda ma'lum bir vakolatga ega bo'lmagan ekspertlar tomonidan asl voqelik to'g'ri va xolis baholanmasligi hamda shu orqali olingan baho haqiqatdan uzoq bo'lishi mumkinligini e'tibordan chetda qoldirmaslik zarur.

Kriminologiyada ilmiy prognoz sifatida qo'llanadigan yana bir metod – *ilmiy faraz* (gipoteza) ham o'z mohiyatiga ega bo'lib, yuqorida ta'kidlaganimizdek, kriminologiyada ilmiy prognoz kelgusida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan jinoyatchilikni tub kompleks o'rganish hisoblanadi.

Tabiat va jamiyatda yuzaga keladigan har qanday voqelik dabdurustdan yuzaga keladi deb qarash to'g'ri bo'lmaydi. Hech bir voqelik o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Ijtimoiy salbiy hodisa, jinoyatchilik ham o'zaro bog'liq jarayon asosida shakllanadi. Demak, ilmiy farazda

muqaddam va hozirgi mavjud voqeliklar inobatga olinishi, albatta laboratoriya kuzatuvlari va tadqiqotlar asosida isbotlanishi darakor.

Ilmiy prognoz va uning biz sanab o'tgan metodlari kriminologiya fanida o'ziga xos maxsus metodlar jumlasiga kiradi va jinoyatchilikning oldini olishda zarur bo'lgan tadqiqotlarni o'tkazishga ijobiy yordam beradi. Eng muhimi, har bir metodning o'zaro bog'liqligini inobatga olish, ilmiy prognozni ishlab chiqish jinoyatchilikni atroflicha tadqiq etish bilan bog'liq ekanligini yodda tutish lozim.

Jinoyatchilikka qarshi kurashishda ayrim jinoyatlarning sabablarini o'rganish bilan bir qatorda, aynan shu jinoyatlarni sodir etuvchi shaxslarni jinoyat qilishga undovchi xatti-harakatlarning yuzaga kelishini ilmiy bilish ham katta ahamiyatga ega. Shaxs ruhiyatida jinoyat qilmish sodir etishga ta'sir etuvchi ilatlarning qanday va qachon yuzaga kelishini bilish fan ehtiyojlari uchun g'oyatda zarur. Demak, shaxslarda jinoyat xatti-harakatlarining yuzaga kelishini oldindan bilish va ilmiy prognoz qilish jinoyatchilikning oldini olishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Shuning uchun ham kriminologiyada muayyan shaxsning jinoyat sodir etishi mumkinligi va uni shu yo'lga kirishiga olib keluvchi muhit va, umuman, bu borada ham o'ziga xos qonuniyatlar mavjud ekanligi o'rganiladi va asosiy e'tibor jinoyatchi shaxsiga qaratiladi [12].

Kriminologiyada ushbu muammoni o'rganishda asosan ikki yo'nalishda tadqiqot ishlari olib boriladi. Birinchi yo'nalish muqaddam bir necha bor jinoyat sodir etgan shaxslar (residivistlarning xulq-atvorini prognoz qilish) va uning qanday qilmish sodir etishi mumkinligini tadqiq etilsa, ikkinchi yo'nalishda hali jinoyat sodir etmagan, biroq jinoyat sodir etishga moyil shaxslarni (prognoz qilish) o'rganiladi [13].

Shaxsning o'zini tutishi, xulqi va, umuman xatti-harakatlari ma'lum holatlar natijasida yuzaga keladigan harakatlar yig'indisidir.

Bunda shaxsning o'ziga xos xususiyatlari markaziy o'rinni egallaydi. Shaxsning xulq-atvori jamiyat va undagi mavjud yashash tarziga mos ravishda shakllanadi. Jamiyat a'zolarining o'zlarini tutishi, xulqi ham shaxsning individual shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Agar ushbu qonuniyatga asoslanadigan bo'lsak, shaxsning jinoyat yo'lga kirishidagi asosiy sabablarni oldindan aniqlash mumkin bo'ladi. Bunga shaxsni jinoyat yo'lga kirishiga sabab bo'luvchi ichki va tashqi omillar mavjudligini ilmiy tahlil qilish orqali erishish mumkin.

Shaxsning shakllanishi xususida darhol uzil-kesil xulosa chiqarish to'g'ri. Bo'lmaydi, chunki shaxsning o'ziga xos xususiyatlarining shakllanishiga birinchi galda vaqt ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni shaxsning shakllanishi qisqa yoki uzoq vaqt davomida ro'y berishi mumkin. Shu bois shaxsning asosiy xislatlarini bilish hamda xulosa chiqarish o'ziga xos yondashuvni talab etadi [14].

Jazoni o'tayotgan mahkumning shaxsini o'rganish boshqa shaxslarga nisbatan osonroq kechadi. Chunki jazoni ijro etish muassasi rahbariyati va jamoasi uning o'ziga xos xususiyatlarini, qiziqishi, xohishi, maqsadlari yoki irodasi qandayligini doimiy ravishda kuzatib borish imkoniyatiga egadirlar. Shaxsning xatti-harakatlari va xulqida ro'y beradigan o'zgarishlarning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi vaziyatlarni aniqlashda ham aynan shu joylarda imkoniyat kengroq bo'ladi.

Shaxsning:

- mehnatga munosabati;
- intizomi;
- mahkumlar ishtirokida tashkil etiladigan jamoatchilik tashkilotlariga bo'lgan munosabati va ishtiroki;
- o'z ustida ishlashi va o'qishga munosabati;
- oilasi bor, yo'qligi hamda oila a'zolari bilan doimiy munosabati;
- qarindosh-urug'lari va do'stlari bilan o'zaro munosabatlari;

- o'zi tomondan sodir etilgan jinoyat va sud hukmiga bo'lgan munosabati;
- sudlanganligi va uning necha marta qaytarilganligi;
- sodir etgan jinoyatining og'ir yoki yengilligi;
- sud hukmi bilan belgilangan jazoning qanchasi o'talغانligi va umuman jazo muhlati;
- mahkum etilguniga qadar jinoyatga moyil va xulqi buzuvchi shaxslar bilan munosabati;
- yashash joyi (shahar, qishloq);
- jazoni o'tab bo'lganidan so'ng shug'ullandigan mehnat faoliyati va ish joyi;
- jazoni o'tab bo'lganidan so'ng o'qishga qiziqishi;
- ijtimoiy-foydali faoliyat yo'nalishlarini qaysi sohalarida davom ettirishi va hokozolar uning xulqiga ta'sir etuvchi holatlar hisoblanadi.

Yuqorida sanab o'tilgan holatlar ko'proq jazoni o'tash muassasalari faoliyati bilan uzviy bog'liqligini e'tiborga olgan holda bir qator huquqiy adabiyotlarda "ilmiy prognoz" so'zi shaklan, ya'ni "shartli" degan ma'noda berilishini ko'rish mumkin [15], bu bilan mazmun o'zgarimaydi va shaxsning xulqidagi o'zgarishlarni prognoz qilish jarayoni aniq maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi.

Jinoyatchilar shaxsini ijtimoiy muhitda, ya'ni oila, maishiy hayot, ishlab chiqarish va, umuman, jamiyatda tadqiq etish esa bir qator qiyinchiliklar tug'diradi. Chunki har bir shaxs ustida tadqiqot olib borilishi mumkin emas. Demak, bunday vaziyatlarda jinoyatchining shaxsini o'rganishda, biz yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, sotsiologik so'rovlar o'tkazilishi maqsadga erishishda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari tahlili

So'nggi o'n yillik davomida ushbu muammo yuzasidan kriminologik tadqiqotlarning olib borilayotganligi aynan shu, ya'ni jinoyatchilarning shaxsini ma'lum bir sharoitda o'rganishning o'ziga xos dolzarbligandir.

Har qanday ilmiy tadqiqot xulosasi amaliyot ehtiyoji uchun xizmat qilmog'i lozim. Kriminologiyada ilmiy prognozni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsad, birinchi galda, jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo'lishi, ikkinchidan, har qanday ish chuqur va atroflicha ishlab chiqilgan reja asosida amalga oshirilmog'i lozim. Shunday ekan, ilmiy prognoz jinoyatchilikka qarshi kurashishni tashkil etish uchun zarur bo'lgan rejalarni puxta ishlab chiqilishiga dastlabki manba bo'lib xizmat qiladi. O'z navbatida, bunday rejalarga kriminologiya nuqtayi nazaridan ma'lum talablar qo'yiladi. Shunga ko'ra, kriminologiyada jinoyatchilikka qarshi kurashni rejalashtirish ma'lum bir davrga mo'ljallash (joriy yoki istiqbolli) asosida tashkil etiladigan maqsad va vazifalarni hal etishning vositalari hamda yo'nalishlarini ilmiy tahlil etish, shuningdek, o'tkazilishi lozim bo'lgan tadbirlarning uslubiy va sarfxarajatlar manbasini (moliyaviy, mutaxassislarni jalb etish, moddiy texnika ta'minoti kabilar) ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

Kriminologiyada rejalashtirish subyektlari sifatida jinoyatchilikka qarshi kurash olib boruvchi davlat organlarining xodimlari va ilmiy tadqiqot muassasalari hamda ushbu ilmiy muassasalarning olimlari, mutaxassislari e'tirof etilgan [16].

Rejalashtirish asosan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi [3, 265-b.]:

- ma'lum hudud yoki miqyosda - alohida bir ishlab chiqarish yoki sanoat obyekti, tuman, viloyat, biror-bir hududiy birlik yoki davlat miqyosida;
- ijrochilar va ishtirok etuvchi shaxslar hamda ularning u yoki bu vazifani bajarishlariga ko'ra - tarmoqlar bo'yicha, tarmoqlararo yoki umumdavlat tomonidan belgilanadigan tadbirlarni bajarish bo'yicha;
- rejalashtirish predmeti va bajariladigan vazifalarga ko'ra;
- muddatiga asosan uzoq muddatli (10-20 yil); o'rtacha muddatli (3-5 yil), qisqa muddatli (oy, chorak, yil, 1-2 yil).

Shu bilan birga, davlatni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish bo'yicha (masalan, aholi migratsiyasi bilan bog'liq jarayonlar, ta'lim tizimi, maorif, madaniyat va sport kabi ijtimoiy yo'nalishlardagi rivojlantirish bilan bog'liq hollarda), huquqni muhofaza qilish organlarining aniq vazifalari belgilangan rejalarida (ichki ishlar organlari, davlat xavfsizlik xizmati, milliy gvardiya, prokuratura kabi idoralar), shuningdek, ularning hamkorlik ishlarini olib borishdagi o'zaro ishlab chiqilgan rejalarida yuzaga keladigan mavjud tadbirlarni rejalashtirilishi ham kriminologiya tavsiyalari asosida bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Eng muhimi, jamiyat a'zolarining ayrim toifalari o'rtasida jinoyatchilikka qarshi kurashishni yo'lga qo'yish va shu maqsadda aniq chora-tadbirlarning belgilanishi katta ahamiyatga ega (voyaga yetmaganlar, yoshlar, ayollar, residiv jinoyatchilar, guruhij jinoyatchilar yoki mastlik orqasida jinoyat sodir etganlar va h. k.).

Rejalashtirish qaysi yo'nalishda va qaysi shaklda bo'lmasin, mavjud holatga tayanish, aniqlik, muvofiqlashtirish (koordinatsiya), takrorlanmaslik, javobgar shaxslar tomonidan belgilangan vazifaning bajarilishi ta'minlash, rejalashtirish ishlarida uchraydigan kamchiliklar hisobini olib borish kabi prinsiplarga yondashgan holda ishlab chiqilmog'i lozim.

Rejani ishlab chiqish va uning tizimi rejalashtirilayotganda ishning mohiyati, hajmi va tadqiqot obyektlarining xususiyatlariga ko'ra turlicha bo'lishi va ayni vaqtda jinoyatlarning oldini olish chora-tadbirlarining belgilanishini ham e'tiborga olish zarur. Bu borada hozirgi kunda ichki ishlar va boshqa huquqni muhofaza qilish organlarining rejalarida qo'llanayotgan tizim yaratilganligiga e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Bu idoralarning tarmoq va tarmoqlararo rejaları umumiy, maxsus va yakuniy qismlardan iborat bo'lib, jinoyatchilikka qarshi kurashda rejalashtirish ishlari yuqorida biz sanab o'tgan prinsiplar asosida ishlab chiqiladi. Umumiy

qism asosan jinoyatchilik umumiy holatining tahlili, profilaktik chora-tadbirlarning maqsad va vazifalari (jinoyat turlari bo'yicha alohida chora-tadbir ko'rishni e'tiborga olmagan holda), aholi o'rtasida huquqni muhofaza qilish ishlarini tashkil etish, hokimiyat organlarining turli bo'g'inlari va tarmoqlarida jinoyatchilikka qarshi kurashishni takomillashtirish bo'yicha taklif va mulohazalar berish, shuningdek, profilaktika ishlarini yuritishga mas'ul idoralarni tashkil etishni ham ko'zda tutishi lozim. Eng muhimi, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etishga e'tibor umumiy qismda belgilanadigan chora-tadbirlar qatoriga kiritilishi va aniq vazifalar belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

Rejaning maxsus qismida esa jinoyatchilikka qarshi kurashda ahamiyatga ega chora-tadbirlar belgilanishi va ularning amalga oshirilishini ta'minlashga qaratilgan ishlar aniq ifodalanishi zarur. Nihoyat, yakuniy qismda, yuqorida ta'kidlanganidek, zarur moddiy-texnika, kuch va vositalar manbayi, belgilangan ishlarning yakunlanishi kabilar qayd etilmog'i lozim.

Ta'kidlash joizki, ijtimoiy muammolarni, shuningdek, jinoyatchilik bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishga qaratilgan tadbirlarning tashkil etilishi ko'p tomondan rejalashtirishni yuqori darajada bo'lishiga bog'liq. Rejalashtirishda asosiy manba, yuqorida bayon etilganidek, chuqur ilmiylik asosida yaratilgan kriminologik prognozlar hisoblanishini yodda tutishimiz kerak [17].

Xulosalar

Xulosa qilib aytish mumkinki, ilmiy prognoz orqali ma'lum bir davr davomida jinoyatchilikning o'ziga xos shakllanishi va dinamikasini bilishda muhim bo'lgan ilmiy ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Hozirgi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar jarayonida yuzaga kelayotgan kriminogen holatlarni bartaraf etishda ilmiy prognoz nuqtayi nazaridan yondashish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda jamiyat va davlat manfaatlariga qarshi qaratilgan turli jinoiy

faoliyatlarning yuzaga kelayotganligi kriminologiyada ilmiy prognozni yuqori bosqichga ko'tarilishini taqozo etmoqda. Jumladan, uyushgan jinoyatchilik, terrorizm, g'ayriqonuniy ravishda qurol-yarog', giyohvandlik vositalarining g'ayriqonuniy muomalasi kabi

sotish va o'tkazish kabi jinoiy faoliyatga avvaldan baho berish hamda ularning oldini olish uchun aynan qanday yo'l tutish lozimligini ilmiy prognoz orqali aniqlanishi kriminologiya fani zimmasiga katta vazifalarni yuklaydi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi IIV huquqiy statistika va tezkor ma'lumotlar boshqarmasidan olingan ma'lumotlar [Information obtained from the Department of Legal Statistics and Operational Information of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan].
2. Pankratov V.V. Metodologiya i metodika kriminologicheskikh issledovaniy [Methodology of criminological research]. Moscow, 2016, January, p. 101. DOI: 10.5281/zenodo.45338.
3. Kudryavtsev V.N. Kriminologiya [Criminology]. Moscow, Nauka, 2009, pp. 260, 262, 265.
4. Rabochaya kniga sotsiologa [Sociologist's workbook]. Moscow. 2010, pp. 129, 130.
5. Goryainov K.K. Kriminologicheskaya obstanovka (metodologicheskiye aspekty) [Criminological situation (methodological aspects)]. Moscow, 1991, pp. 7, 10.
6. Bestuzhev-Lada I.V. Problemy sotsial'nogo prognozirovaniya [Problems of social forecasting]. Moscow, 1978, p. 23.
7. Bestuzhev-Lada I.V. Poiskovoye sotsial'noye prognozirovaniye [Exploratory Social Prediction]. Moscow, 1984, p. 24.
8. Bestuzhev-Lada I.V. Normativnoye sotsial'noye prognozirovaniye: vozmozhnyye puti realizatsii tseley obshchestva. Opyt sistemizatsii [Normative social forecasting: possible ways of realizing mudflows in society. Experience of systematization]. Moscow, 1987, p. 27.
9. Avanesov G.A., Vitsin S.Ye. Prognozirovaniye i organizatsiya bor'by s prestupnostyu [Forecasting and organizing the fight against crime]. Moscow, 1972, p. 50.
10. Sheveleva S.V., Grebenkov A.A., Novichkov V.Ye. Kriminologiya [Criminology]. Moscow, Kursk, 2011, p. 45.
11. Magnus Ya.R., Katyshev P.K., Peresekiy A.A. Ekonometrika. Nachal'nyy kurs [Econometrics. Starting Course]. Moscow, Delo Publ., 2007, p. 504.
12. Alekseev S.L., Salimzyanova R.R. Kriminologiya [Criminology]. Kazan, 2013, p. 53.
13. Prozumentov L.M., Shesler A.V. Kriminologiya [Criminology]. Tomsk, 2007, p. 35.
14. Kleymyonov M.P. Kriminologiya [Criminology]. Moscow, 2018, p. 48.
15. Lisichkin V.A. Teoriya i praktika prognostiki [Theory and practice of forecasting]. Moscow, 1972, pp. 88–111.
16. Pleteneva D.A. Kriminologiya [Criminology]. The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Belarus, Minsk, 2005, p. 65.
17. Avanesov G.A. Teoriya i metodologiya kriminologicheskogo prognozirovaniya [Theory and methodology of criminological forecasting]. Moscow, 1972, p. 62.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

2023-yil 3-son

VOLUME 7 / ISSUE 3 / 2023

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2023.7.3.

BOSH MUHARRIR:

Rustambekov Islambek Rustambekovich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.v.b., y.f.d.,
professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d.,
dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Y. Mahmudov, E. Mustafoyev

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 27.09.2023-yilda tipografiyaga
topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.
Shartli 17,3 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 71.
TDYU tipografiyasida chop etildi.